

שווא אחרי תנועה גדולה טברנית בעברית של יהודי מרוקו (קהילות תאפילאלת, מראכש ומכנאס)

למורי פרופ' משה בר־אשר
בהוקרה

א. דברי מבוא

1. ברוב העדות הספרדיות מהותו של השווא הבא אחרי תנועה גדולה – ובעיקר במשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קוּטְלָה וקוּטְלוּ – משתנה לפי טיבו של הטקסט שהמסרן קורא: במקרא הוא נע בדרך כלל, ואילו במשנה לרוב הוא נח.¹ השוני בין המקרא למשנה במימוש השווא בעדות ספרד תואם את ההבדל בדרכי הגיית השווא בשתי האסכולות שנהגו בימי הביניים בספרד. והנה הקו הבולט המבחין ביניהן:²

האסכולה הראשונה דוגלת בכלל, שלפיו שווא אחרי תנועה גדולה הוא שווא נח. הנציג הבולט של אסכולה זו הוא רבי שלמה אלמולי, שחי בקושטא משלהי המאה ה־15 עד מחצית המאה ה־16 (נפטר ב־1542). אלמולי מעיד על כך שבני דורו הניחו את השווא אחרי תנועה גדולה בקריאת המקרא. והנה דבריו: "אנחנו בזמן הזה אין אנו קורין כסדר הזה כלל וגם לא שמענו בשום מקום שיקראו כן כלל, אלא כלם קוראין אותם נחים. ולכן יש לומר שמנהג של ישראל הנמצא ביד כלם קבלה היא ואין לזוז מינה".³ ואין לשלול את האפשרות, שאף במשנה נהגו בני דורו להניח את השווא, נוכח המציאות הקיימת בעדות הספרדיות בקריאת המשנה.⁴

לעומתם תומכי האסכולה האחרת החזיקו בדעה ששווא אחרי תנועה גדולה הוא שווא נע. הנציגים המובהקים לקביעה זו הם מדקדקי ימי הביניים – ובעיקר הקמחיים – כפי שעולה מחיבוריהם: "ובראותך תנועה גדולה ובצדה שו"א תרחיב קריאת התנועה ותניע השו"א כמו זָכְרוּ, שְׁמְרוּ, יָרְדוּ, יִדְעוּ, אוּמְרִים, שוּמְרִים [...]"⁵.

- * אני מכירה טובה לד"ר גבי בירנבאום, שקרא את המאמר והעיר הערות חשובות ומשכילות.
1. מורג, בין מזרח למערב, עמ' 107–108.
  2. הדברים הנאמרים כאן מובאים בפרוטרוט במאמרו של מורג, שווא נע מעט, עמ' 85–86. וראו גם הנ"ל, בין מזרח למערב, עמ' 108.
  3. ילון, הליכות שבא, עמ' כא.
  4. מורג, שווא נע מעט, עמ' 85–86 וראו גם הערה 19 שם; וכן הנ"ל, בין מזרח למערב, עמ' 108.
  5. רד"ק, מכלול, קלו ע"ב; וראו גם הנ"ל, עט סופר, ג ע"א.

(שם טו 8); יִמְיִנְךָ (שם 12); עֲשֵׂתָהּ (אסתר א 15); 20 וַיֵּאמְרוּ (שם ב 2); שְׁלָקְחוּ (פאה א, 1); אָמְרוּ (סוכה ה, א); וַיֵּאמְרִין (שם, ד). 21

מגמה ב

7. למגמה זו משתייכים חלק מהעדים מקהילות מראכש ומכנאס. 22 המימוש הסדיר של השווא הבא אחרי תנועה גדולה במגמה ב הוא מימוש תנועתי בקריאת המקרא ובקריאת המשנה, בין שההברה לפני השווא מתוגה ובין שההברה זו אינה מתוגה. מציאות זו שלטת אף במשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה, קְטָלוּ. והנה הפירוט:

שווא שלפניו מתג: וַיִּירָאוּ (שמות יד 31); גָּאֹנְךָ (שם 7); נְזִלִים (שם 8); הִלְכוּ (שם 19); תֵּאָכְלִי (שמואל א א 8); עָנְתָהּ (אסתר א 16).
שווא שאין לפניו מתג: אָמְתָךְ (שמואל א א 16); הִצְבָּאוֹת (שם ב 22); בְּבִיתְךָ (שם 36).

ועוד כמה דוגמות מן המשנה: מֵאֲדָמְתְּךָ (ביכורים א, ב); יָרְדוּ (סוכה ה, ב); הַיִּזְרְדוֹת (שם, ד); גּוֹזְרִין (תענית א: ה, 1); תּוֹרְתְךָ (אבות א, טו); לְהַבְרָאוֹת (שם ה, א).

8. אף במגמה ב נרשם מימוש חריג נח לצד הביצוע הסדיר, והוא מתועד בעיקר במשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה וקְטָלוּ. למשל: יָרְדוּ (שמות טו 5); עֲשֵׂתָהּ (אסתר א 9); הַיְשָׁבִים (שם 14); קְדָמָה (סוכה ה, ד [ב]); בִּינְתָךְ (אבות ד, יד).

סיכום ביניים

9. מן הממצאים המובאים לעיל אפשר לקבוע, כי אין הבחנה בין מימוש של השווא אחרי הברה מתוגה למימוש אחרי הברה שאינה מתוגה. דברים אלו נתבררו לעיל בשתי המגמות יחד. אף הובהר שבאופן כללי המשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה וקְטָלוּ אינם חורגים מן החוקים המקובלים במשקלים אחרים, למעט הבחנה זעירה שנתגלתה במגמה ב. במגמה זו, הנוהגת מימוש סדיר נע, מתרבות דוגמות שבהן השווא מונח בפי העדים במשקלים הללו.

אפשר לסכם ולומר, שבעברית של שלוש הקהילות שנחקרו קיומו של טעם המתג לפני השווא המצעי אינו מכוון את קריאתו של המסרן; ובמילים אחרות, המתג אינו

להבחין בין המשמעות 'הם חששו' למשמעות 'הם ראו'.

20. בנוסח שבו למדו המסרנים יש מתג בצורה זו, שלא כבנוסח המקרא בהוצאת חורב.

21. אין להוציא מכלל אפשרות שלעיצורים התוכפים – מ"ם ורי"ש – יד בדבר הנעת השווא בדוגמות אלה.

22. מדובר בר' חכם אביטבול (מראכש) ור' נסים עמאר (מכנאס).

גורם לפתיחת ההברה ולהנעת השווא שאחריה. זאת שלא כבמסורת המהלכת בתיטואן שבמרוקו הצפונית, שבה המתג הוא תנאי הכרחי להנעתו של השווא אחרי תנועה גדולה. והנה דבריו של ממן בנרון: "נראה שההתנייה למימוש של השווא המצעי הבא אחרי תנועה גדולה' כשוא נע היא מציאותה של געיה לפני השווא. מסקנה זו עולה אף מדברי המסרנים עצמם, שמקובלים הם מאבותיהם ומרבותיהם שגעיה הבאה אחרי תנועה גדולה' ולפני שוא קובעת את ערך השווא כשוא נע".²³

10. בסידור "אבותינו – חכמי מרוקו"²⁴ יש כדי לאשש את ממצאינו על חוסר תפקידו של המתג בקריאתם של בני מרוקו. בסידור הנזכר כל שווא שנהגה נע מושחר, והואיל והמחבר למד דקדוק מודרני, היה צפוי שהשוואים הבאים אחרי מתג יסומנו כולם כשווא נע. והנה בדיקת מהותו של השווא אחרי מתג ואחרי תנועה גדולה בסידור הנ"ל מגלה תוצאות אחרות: נמצאו שם צורות המסומנות כצפוי בשווא נע, כגון ורכבו (עמ' 151), 'מִיִּן (שם [2x]), נחֶלֶתְךָ (עמ' 152). אך לצדן מתועדות אף צורות המסומנות שלא כצפוי בשווא נע,²⁵ לדוגמה ויאִמְרוּ (עמ' 151), גאִוְנֶךָ (שם), נוֹרְאִיךָ (עמ' 263). נתונים אלו משקפים ללא ספק מסורת חיה שנהגה להניח את השווא אחרי הברה מתוגה, ויש בהם תימוכין לדבר חוסר תפקידו של המתג בפי בני מרוקו.

2. זיקת ההטעמה להנחת השווא ולהנעתו במשקלים קוֹטְלִים, קוֹטְלוֹת, קְטֻלָּה וקְטֻלוֹ ובמשקלים אחרים

11. לאחר שהתוודענו לעובדה שאין המתג משפיע על מהותו של השווא בעברית של מרוקו, הבה נבדוק את זיקת ההטעמה להנחת השווא ולהנעתו. בטרם אבחן סוגיה זו אציין, שאין ההטעמה בפי בני העדה תואמת תמיד את טעמי המקרא, והדבר בולט בייחוד בצורות שבהן השווא בא אחרי תנועה גדולה. בצורות אלו ההברה המתוגה במסורת הטברנית עשויה להיות בפי חכמי מרוקו בעלת הטעמה משנית (כמו בטברנית) או עיקרית (שלא כבטברנית).

ולא זו אף זו: יש שההטעמה הראשית מתבטלת, ויש שהיא עומדת בעינה. הנה כמה דוגמות:²⁶ wayúmiru ויאִמְרוּ (שמות טו 1); wirúxbú וְרִכְבוֹ (שם); yúxlímu יֹאכְלֵמוּ (שם 7); biusrutáy בְּאוֹצְרֵי (דברים לב 34); misártaw מִשְׁרְתָיו (אסתר ב 2). אף ההברה המוטעמת בטעם "מונח" עשויה להיות בעלת הטעמה ראשית במרוקו: ḥarúnxa חֲרֻנְךָ (שמות טו 7). ולעתים הברת השווא היא היא ההברה המוטעמת:²⁷ giuníxa גִּאוֹנֶךָ (שם); amatíxa אִמְתֶּךָ (שמואל א א 16).

23. ממן, תיטואן, עמ' 94. וראו שם הדגמה והרחבה.

24. לפרטים נוספים על הספר ראו עטיה, סידור.

25. בסידור "אבותינו – חכמי מרוקו" הדבר מתבטא בכך שהשווא אינו מושחר.

26. הצורות תועתקו בתעתיק פונימי. להגיית העיצורים והתנועות בעברית של בני מרוקו אפשר

לעייין אצל אקון, העברית במרוקו, עמ' 29–70, 141–184.

27. השווא למסורת תימן: מורג, תימן, עמ' 175.

12. אף במשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה וקְטָלוּ אין התאמה מלאה למסורת הטברנית. לרוב נמצאה הטעמה מלרעית כבנוסח טבריה: yardú יַרְדֻּי (שמות טו 5); amrá אַמְרָה (שמואל א א 22); hayusbím הַיִּשְׁבִּים (אסתר א 14) – אך מתועדת גם הטעמה מלעילית שלא כטברנית: ²⁸núzlím נְזֻלִים (שמות טו 8); sámru שָׁמְעוּ (שם 14). ויש ששתי ההברות מוטעמות – הברת השווא וההברה שאחריה: yúsbí יִשְׁבִּי (שמות טו 14); yáldá יַלְדָּה (שמואל א ב 5).

13. לאור האמור לעיל נקל לקבוע, שקריאתם של העדים משקפת את המסורת החיה שבפיהם יותר משהיא משקפת את טעמי המקרא העולים ממסורת טבריה. ולכן בבחינת זיקתה של ההטעמה להנחת השווא ולהנעתו בעברית של בני מרוקו אין ליתן את הדעת לטעמי המקרא, אלא למסורת שבפיהם בלבד. אביא להלן תיאור של הסוגיה לפי הקטגוריות הטברניות שיש בהן זיקה של ההטעמה למהותו של השווא.

מגמה א

2.1 שווא הבא אחרי תנועה גדולה מוטעמת בפי העדים בטעם ראשי או בטעם משני 14. בכל הדוגמות שבידינו השווא נח במגמה א הן בקריאת המקרא הן בקריאת המשנה, למשל: תֹּאכְלִי (שמואל א א 8); וַיֹּאמְרוּ (אסתר ב 2); קְדָמָה (סוכה ה, ד); בִּיתְךָ (אבות ד, יד) – וכן במשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה וקְטָלוּ: שָׁמְעוּ (שמות טו 14); לְדַעִי (אסתר א 13 [2]); עֲשֵׂתָהּ (שם 15); עֲבַרְוּ (תענית א, ו); הַיִּזְרְדוֹת (סוכה ה, ד); אָמְרוּ (אבות ב, י).²⁹

אף כאשר ההטעמה נסוגה לאחור בנוסח טבריה, השווא נח במגמה א. ואין תמה בכך, שהרי לפני השווא באה תנועה גדולה מוטעמת. הנה דוגמות מספר: הָרְגוּ (בראשית מט 6); אָזַלְתָּ יָד (דברים לב 36); אָזְרוּ (שמואל א ב 4).

2.2 שווא הבא אחרי תנועה גדולה לא מוטעמת בפי העדים 15. אף בנסיבות אלה השווא נח במגמה א, ואין הבחנה בין מימוש השווא במשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה וקְטָלוּ למימושו במשקלים אחרים. אביא כמה דוגמות: יאַלְלָמוּ (שמות טו 7); יָדַעוּ (שמואל א ב 12); גּוֹזְרִין (תענית א, ה); בִּיתְךָ (אבות א, ה [2א]).

28. כמקובל בהרבה עדות ספרדיות בלשון חז"ל; ראו למשל מורג, בגדאד, עמ' 71; כ"ץ, ג'רבה, עמ' 116; הנ"ל, חלב, עמ' 58.

29. אציין שבמסכת אבות, שבה הקריאה מנוגנת יותר, ניכרת הטעמה מלעילית רבה יותר במבטחות האחרות שנבדקו (כגון ברכות, שבת, יומא, סוכה).

מגמה ב

2.3 שווא הבא אחרי תנועה גדולה מוטעמת כפי העדים בטעם ראשי 16. במגמה ב קטגוריה זו מכילה קומץ דוגמות בלבד, שהרי ברוב המקרים ההטעמה מלרעית הן בקריאת המקרא הן בקריאת המשנה; והדברים אמורים גם במשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה וקְטָלוֹ. בדוגמות הספורות שבהן שווא בא אחרי תנועה גדולה מוטעמת במגמה ב הוא מתממש נע: וְיֹאמְרוּ (שמות טו 1); בְּיָתֶךָ (שמואל א ב 30); ובמשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה וקְטָלוֹ הוא בדרך כלל נח:³⁰ יָרְדוּ (שמות טו 5); הַצְּבָאוֹת (שמואל א ב 22); שְׁהִלְכוּ (סוכה ב, ז).

2.4 שווא הבא אחרי תנועה גדולה לא מוטעמת כפי העדים או מוטעמת בטעם משני 17. בנסיבות אלו השווא תמיד נע במגמה ב: וְרָכְבוּ (שמות טו 1); יְמִינְךָ (שם 6); הַיִּשְׂבִּים (אסתר א 14); וְיֹאמְרוּ (שם ב 2); מֵאֲדָמְתֶךָ (ביכורים א, ב); וַיִּלְדָה (סוכה ב, ח); מְלֵאָה (אבות ג, ג).

במקרים שבהם הטעם נסוג לאחור במסורת הטברנית העדים ממגמה ב מניעים את השווא: הָרְגוּ (בראשית מט 6); אָזְרוּ (שמואל א ב 4). יושם נא לב, שההטעמה מלרעית בפיהם.

18. הערות לסעיפים 2.1 עד 2.4

א. בשתי המגמות מתועדות לעתים רחוקות צורות היוצאות מן הכלל המתואר: במגמה א מצאנו במקרים ספורים מימוש נע אחרי תנועה גדולה לא מוטעמת, ובמגמה ב נרשם מימוש נח בנסיבות אלו במשקלים קוּטְלִים, קוּטְלוֹת, קְטָלָה וקְטָלוֹ.
ב. במגמה א מתועדות אף צורות בעלות שתי הטעמות ראשיות הבאות בשווא נח: וְהִלְכֵךְ (שמואל א ב 20); הַמְשָׁרְתִים (אסתר א 10); מְלֵשׁוּ (סוכה ב, ט); זֹרְקִים (שם ד, ד) ועוד.

ג. סיכום הממצאים

19. מן הנתונים שלפנינו מתברר שמגמה א מניחה תמיד את השווא, בין שהוא בא אחרי תנועה גדולה מוטעמת (או מוטעמת בטעם משני) ובין שהוא בא אחרי תנועה גדולה לא מוטעמת. כלומר במגמה א אין ההטעמה קובעת את מהותו של השווא המצעי. במגמה ב, כאמור, לא מצאנו אלא קומץ דוגמות המוטעמות בהברה שלפני השווא ובהן השווא נע או נח, ומתועדות לרוב צורות שבהן השווא נע וההטעמה מלרעית. ממצא זה מזכיר את מחציתו הראשון של הכלל הנהוג בחלב ובבגדאד, שלפיו שווא נע אחרי תנועה גדולה כשהברה שאחריו מוטעמת, ונח כשהברה

30. בעיקר כפי ר' נסים עמאר. כפי ר' חכם אביטבול המקרים האלה מתועדים במשנה בלבד.

שאחריו אינה מוטעמת.³¹ ומעניין להעיר, שבחריגים מספר שהשווא נע בהם במגמה א ההטעמה תמיד מלרעית.³²

20. בדיקה כמותית של הצורות שבהן ההטעמה מלרעית ושל הצורות שבהן ההטעמה מלעילית הכריעה, כי בעברית של מרוקו בצורות הנדונות ההטעמה המלרעית עיקר בשתי המגמות. ואם כן, הכללים הנוהגים בקריאת המקרא ובקריאת המשנה בפי בני מרוקו הם:

מגמה א: נח מלרע [או מלעיל] [נדיר: נע מלרע]

מגמה ב: נע מלרע [נח מלרע] [נדיר: נח מלעיל או נע מלעיל]

ד. מה עלינו להסיק מהמצאים העולים ממסורת מרוקו?

21. קיומן של שתי מגמות נפרדות בפי בני מרוקו, ובעיקר קיומה של ההגייה הנחה במגמה א לא רק בקריאת המשנה אלא גם בקריאת המקרא, מחזקים את הסברה שהתקיימו שם שתי מסורות: אחת שהניחה את השווא אחרי תנועה גדולה במקרא ובמשנה, ואחת שהניעה אותו באותן הנסיבות. המסורת האחת התגלגלה בבתי מדרש אחדים במרוקו, והמסורת האחרת נתקבעה בבתי מדרש אחרים שם.

22. לאור מסקנות המחקר של החוקרים שעסקו בסוגיית השווא המצעי שלפיהן שווא זה היה נח בדרך כלל בפי הטברנים³³ אפשר לקבוע, שמגמה א הנוהגת במרוקו ממשיכה את המסורת הטברנית, שלפיה אין המתג פותח את ההברה אלא מסמן הטעמה משנית בלבד; ולכן השווא הבא אחרי תנועה גדולה מוטעמת בטעם משני הוא נח.³⁴ לעומת זאת מגמה ב חוזרת למסורת הספרדית שחידשו הקמחיים בימי הביניים, ובה המתג מסמן את פתיחת ההברה, ולכן השווא הבא אחריו נע.³⁵ מסורת

31. ראו עוד מורג, בגרדאד, עמ' 68–71. בחלב ההטעמה היא הגורם העיקרי בקריאת המקרא בלבד (כ"ץ, חלב, עמ' 56–57).

32. ראו לעיל § 18א.

33. להוציא מקרים מסוימים כגון שווא תחת רי"ש ותחת אותיות אחרות; ייבין, המסורה למקרא, עמ' 233; בלאו, הגה וצורות, עמ' 101. וכך עולה אף מן הכלל המובא בספר דקדוקי הטעמים: "ושאר כל התיבות שלא בדגשה והם סמוכים לשוא, לא יצאו בלשון, כמו פינחס בן אלעזר (במדרב כ"ה, ז') לְקָחוּ שְׁמֵעוּ יָצְאוּ קָרְעוּ [...], כל אלה והדומה להם לא יצאו בלשון" (בער ושטראק, הטעמים, עמ' 13). וראו את ההוכחות המעניינות שהביא אלוני לדעה, שלפיה שווא יחיד באמצע מילה נח אם אין אחריו אות גרונית. הוא מתבסס על העובדה שהלשון העברית – בניגוד לערבית – מחברת שני נחים, וזאת גם בתוכי מילים, למשל: הוּלְ-כִים, עֵי-כִם. ראו אלוני, נעים ונחים (א), עמ' 61–74. ועיינו באלוני, נעים ונחים (ב), עמ' 28–42.

34. וזאת בהתאם לכלל הנוהג בטברנית, שלפיו שווא אחרי תנועה גדולה מוטעמת נח; למשל קִטְנָתִי (בראשית לב 10), וְגִזְרָךְ (דברים לב 7).

35. במאה ה-16 הלך אליהו בחור בעקבותיהם של הקמחיים והשפיע על הדורות שאחריו, וכך קבע: "כשיבאו לפניו [לפני שווא] אחת מחמש תנועות גדולות כמו שמרו שומרים וישבו

זו טבעה את חותמה בפיותיהם של חלק מחכמי מרוקו, אך עקב תהליך של תיקון-יתר הכלילי חכמי מרוקו בקטגוריה זו כל שווא הבא אחרי תנועה גדולה, בין שההברה לפניו מתוגה ובין שההברה אינה מתוגה. ומן החריגים שנתגלו במגמה א, שבהם שווא נע לרוב אחרי מתג,³⁶ אנו למדים על הכלל שנהג בתקופה שקדמה להתרחבות המימוש הנע לצורות הלא מתוגות. קהילת תיטואן, שעדיין מקיימת הבחנה במהותו של השווא אחרי הברה מתוגה ואחרי הברה שאינה מתוגה, משקפת יפה את השלב שקדם להכללה המשתקפת ממגמה ב.

23. אולם נשאלת השאלה אם מגמה ב מתגלגלת במישרין מבית מדרשם של הקמחיים, או שמא גם העדים ממגמה ב נהגו כמו האחרים והניחו את השווא אחרי תנועה גדולה, ובמהלך הזמן הושפעו מחיבוריהם של מדקדקי ימי הביניים. יש בממצאים שבידינו כדי להכריע את הכף לכיוון האפשרות השנייה. הרי בתאפילאלת – שאין בה השפעה ספרדית – שני העדים משתייכים למגמה א וקוראים תמיד בשווא נח. לעומת זאת במכנאס, שבה הטביעו מגורשי ספרד את חותמיהם, דרו שתי מסורות בכפיפה אחת. וכך במראכש, שספגה אף היא השפעה ספרדית.³⁷ אם כן, אין זה מן הנמנע שהמסורת שנהגה בתאפילאלת משקפת את המסורת הקדומה שהילכה במרוקו לפני התיישבותם של גולי ספרד שם. אך בתיטואן נתקבעה מסורת אחת יחידה, זאת שהנחיל הרב חיים ביבאס, ממגורשי ספרד, שהוזמן לכהן רב בתיטואן סמוך להקמת היישוב היהודי שם במאה ה-16.³⁸ הרב השריש בתיטואן את המסורת שהביא עמו מספרד, שלפיה געייה הבאה אחרי "תנועה גדולה" ולפני שווא קובעת את ערך השווא כשווא נע.³⁹ מן הממצאים האלה אנו יכולים להסיק, שבספרד שלפני הגירוש הילכה בבתי מדרש אחדים המסורת שהנחילו הקמחיים ושנהגה להניע את השווא המצעי.

24. לסיכום דברינו אומר, שיש רגליים לסברה שבתקופה הקדומה נהגה במרוקו (הלא ספרדית) מסורת אחת ויחידה שהניחה את השווא המצעי, ומסורת זו משתלשלת ישירות מן המסורת הטברנית. המסורת האחרת חדרה למרוקו בתקופה מאוחרת יותר, היינו עם גולי ספרד שהתיישבו שם והביאו עמם את תורתם של הקמחיים.

פינחס יוכלון ודומיהם השוא הוא נע והתנועה גדולה שלפניו נמשכים במאריך" (בחור, פרקי אליהו, עמ' 13).

36. ראו לעיל § 6.

37. יש להדגיש שההשפעה של מגורשי ספרד במראכש אינה כהשפעתם במערב הפנימי (ברנאי, ספרד, עמ' 428). ראו עוד על השפעת ספרד במראכש במאמרו של אביבי, מראכש.

38. ממן, תיטואן, עמ' 53.

39. שם, עמ' 94, וראו הערה 123 שם.

ה. טיבו ההיסטורי של השווא המצעי במשקלים קוּטָלִים, קוּטָלוֹת, קָטָלָה וקָטָלוֹ בעדות הספרדיות

25. חוקרי מסורות הלשון קבעו שהשווא במשקלים האלה היה מעיקרו נע בקריאת המשנה, בדומה למציאות הקיימת בפי בני העדות במקרא, והוא נתאפס בפיהם בשל גורם אחד או אחר. מורג פירש את איפוס השווא כתהליך מקביל לתהליך איפוס התנועות שחל ברבדיה הקדומים של הלשון העברית.⁴⁰ לפיו "נהג איפוס זה בשווא המצעי היחיד במסורת הקריאה 'הספרדית' במקרא בימיו של ר"ש אלמולי", וכך נוהגים בימינו בני עדות ספרד בקריאת המשנה.⁴¹ מורג העלה אף את ההשערה שמוצאו ההיסטורי של איפוס השווא מבבל, כלומר תופעה זו חדרה למסורת העברית דרך הארמית הבבלית.⁴² לעומתו ממן סבור שמדובר בתופעה של איפוס השווא אחרי תנועה גדולה בשל נסיגת הטעם להברה שלפניו.⁴³

26. ואולם לאור מסקנות המחקר שהובאו לעיל אין אנו יכולים לפרש כך בנוגע למסורת מרוקו. הנתונים מאלצים אותנו לקבוע, שבפי בני מרוקו השווא בצורות הללו היה מעיקרו נח וההטעמה מלרעית, ובמרוצת הזמן חדרה ההגייה הנעה בעקבות השפעת ספרד בעברית של מרוקו. את המקרים שבהם השווא נח וההטעמה מלעילית בפי בני העדה – המצויים בעיקר במגמה א – יש להסביר בכך שההטעמה הראשית נסוגה לאחור והותאמה להטעמת הצורות הטברניות וְגַדְדִּי, קָנְמָה, אָרְצָה ועוד.⁴⁴ ואין לשלול את האפשרות, שבמסורות הספרדיות האחרות המימוש הנח המקובל בקריאת המשנה משקף הגייה שקדמה להגייה הנעה הנוהגת בפיהם בקריאת המקרא. ולא עלינו המשימה להוכיח זאת.⁴⁵

40. מורג, שווא נע מעט, עמ' 89.

41. שם, עמ' 90.

42. בין מזרח למערב, עמ' 109–110.

43. ממן, תיטואן, עמ' 96.

44. בכמה צורות לא גרמה נסיגת הטעם לאחור לביטול ההטעמה המקורית, וכתוצאה מכך נמצאו צורות בעלות שתי הטעמות ראשיות בפי בני העדה; להדגמה ראו § 18.

45. אפשר להעיר ולומר שברוב המסורות הספרדיות, כמו במסורת מרוקו, שלב הביניים, שבו הצורות מונעות וההטעמה מלעילית בקריאת המשנה, ואשר היה נדרש אילו היה השווא מעיקרו נע מלרע ונתאפס לאחר נסיגת הטעם – אינו בנמצא. אף הכלל הנוהג במסורת בגדאד (מורג, בגדאד, עמ' 68–71) ובמסורת חלב (כ"ץ, חלב, עמ' 56–58), שלפיו השווא נע כשהברה שלאחריו מוטעמת ונח כשהברה שלאחריו מוטעמת – כלומר נע מלרע ונח מלעיל – מוכיח שאין בעדות אלו צורות של שווא נע כשהטעמה מלעילית.

ו. דברי תימה

27. האסכולות הגדולות שנבדלו במהותו של השווא המצעי נתנו את אותותיהן במסורות העדות הספרדיות, ובכלל זה במסורת מרוקו. ברוב המסורות הספרדיות מסורת אחת נהגה בקריאת המקרא ומסורת אחרת נתקבעה בקריאת המשנה, ואילו בעברית של מרוקו כל מסורת נתגלגלה בבית מדרש אחר. מתוצאות המחקר מתברר שבמרוקו ההגייה הנחה קדמה להגייה הנעה, ואולם השנייה לא דחקה את רגליה של הראשונה, אלא במרוצת הזמן המשיכו שתי ההגיות להתקיים שם. ולא זו אף זו, מסקנות המחקר הוכיחו שהשווא בקטגוריה הנדונה היה מעיקרו נח במרוקו בקריאת המקרא ובקריאת המשנה וההטעמה מלרעית, בדומה למציאות העולה מן המסורת הטברנית. כמו כן הצורות המונעות בפי חלק מבני העדה הן תוצאה של השפעה ספרדית בפייהם, ואילו הצורות המלעיליות הן פרי תהליך פנימי שחל בעברית עצמה.

קיצורים

אביבי, מראכש = "אביבי", "קורא הדורות ממראכש: תעודה חדשה לתולדות מגורשי ספרד במארוקו", פעמים 38 (תשמ"ט), עמ' 58–67
 אלוני, נעים ונחים (א) = נ' אלוני, "נעים ונחים בימי הביניים", לשוננו יב (תש"ג–תש"ד), עמ' 61–74
 אלוני, נעים ונחים (ב) = נ' אלוני, "נעים ונחים בימי הביניים", לשוננו יג (תש"ד–תש"ה), עמ' 28–45
 אקון, העברית במרוקו = נ' אקון, העברית שבפי יהודי מרוקו (קהילות תאפילאלת, מראכש ומכנאס): תורת ההגה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ע
 בורשטיין, השווא אחרי תנועה גדולה = י' בורשטיין, "השווא אחרי תנועה גדולה מהו, נע או נח?", לשוננו יב (תש"ג–תש"ד), עמ' 134–144
 בחור, פרקי אליהו = א' בחור, פרקי אליהו, ירושלים תשמ"ח
 בלאו, הגה וצורות = י' בלאו, תורת ההגה והצורות, ירושלים תש"ע
 בער ושטראק, הטעמים = יצחק בער והערמאן שטראק, ספר דקדוקי הטעמים לרבי אהרן בן משה בן אשר, ליפסיה 1879, נדפס מחדש עם מבוא מאת פרופ' ד"ש לוינגר, ירושלים תש"ל
 ברנאי, ספרד = י' ברנאי, "יהדות ספרד לאחר הגירוש: יהודי ספרד בצפון אפריקה", בתוך ח' בינארט (עורך), מורשת ספרד, ירושלים תשנ"ב, עמ' 428–430
 דותן, הטעמים = א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, על פי כתבי יד עתיקים, חלק א: המבוא וגוף הספר; חלק ב: הפירוש והניתוח; חלק ג: הנוסחים האחרים, הנספחים, ההערות, המפתחות, ירושלים תשכ"ז

יִיבִין, המסורה למקרא = י' ייבין, המסורה למקרא (אסופות ומבואות בלשון, ג),
 ירושלים תשס"ג

יִלּוֹן, הליכות שבא = ר' שלמה אלמולי, הליכות שבא, מהדורת ח' ילון (ספרית
 מקורות, ד), ירושלים תש"ה

כִּיץ, ג'רבה = ק' כ'יץ, מסורת הקריאה של קהילת ג'רבה במקרא ובמשנה, תורת
 ההגה והפועל (עדה ולשון, ב), ירושלים תשל"ח

כִּיץ, חלב = ק' כ'יץ, מסורת הלשון העברית של יהודי ארם-צובא (חלב) בקריאת
 המקרא והמשנה (עדה ולשון, ז), ירושלים תשמ"א

מורג, בגדאד = ש' מורג, מסורת הלשון העברית של יהודי בגדאד: תורת ההגה (עדה
 ולשון, א), ירושלים תשל"ז

מורג, בין מזרח למערב = ש' מורג, "בין מזרח למערב: לפרשת מסירתה של העברית
 בימי הביניים", עיונים בעברית בארמית ובלשונות היהודים, בעריכת מ' בראש, ר'
 ברויאר וא' ממן, ירושלים תשס"ד, עמ' 111-116

מורג, שווא נע מעט = ש' מורג, "שווא נע מעט", עיונים בעברית בארמית ובלשונות
 היהודים, עמ' 82-90

מורג, תימן = ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג

ממן, תיטואן = א' ממן, "מסורת הקריאה של יהודי תיטואן במקרא ובמשנה: פרקים
 בתורת ההגה", מסורות א (תשמ"ד), עמ' 51-116

עטיה, סידור = ר' מ"א עטיה, סידור אבותינו, ע"פ נוסחאות ומנהגי חכמי מרוקו
 והספרדים, בתוספת א"ם למסרת, ירושלים תשס"ד

רד"ק, מכלול = רד"ק, ספר מכלול, ירושלים תשכ"ו

רד"ק, עט סופר = רד"ק, עט סופר, נעתק מגליון תנ"ך הנמצא באוצר הספרים בפאריז
 יוצא לאור בפעם הראשונה ע"י חברת "מקיצי נרדמים", ירושלים תש"ל